

Pukovnik

RISTO DAMJANOVSKI

Kapetan I klase

TEMELKO RISTEVSKI

Uzroci i prevencija povređivanja pripadnika Armije

Povređivanje (traumatizam) ozbiljno ugrožava borbenu sposobnost i efikasnost svake savremene armije i u miru i u ratu. Ono predstavlja i veliki medicinski, psihološki, moralno-politički i pravni problem, jer nanosi ljudske i materijalne gubitke, i izaziva druge brojne i složene teškoće. Njima se oružane snage prisilno lišavaju zdravih i mladih vojnika koji su prošli sistem selekcije za određene dužnosti i čija zamena, često, nimalo nije bezbolna i laka.

Naša armija se takođe suočava s tim problemom. Stoga je povređivanje u Armiji, a posebno u trupnim jedinicama, predmet posebnog interesovanja organa rukovođenja i komandovanja i ostalih subjektivnih snaga. U sanitetskoj službi i naučnoistraživačkim ustanovama intenzivno se proučava problem povređivanja radi iznalaženja odgovarajućih preventivnih mera za njegovo suzbijanje.

Autori ovog teksta pokušaću da analizom izvora i uzroka povređivanja ukažu na neke činioce koji ga uslovljavaju i da, nakon toga, na osnovu svojih iskustava, stečenih u dugogodišnjem radu u trupnim jedinicama, koristeći se naučnim dostignućima na planu rasvetljavanja traumatizma i saznanjima do kojih su došli organi pravne službe i organi za politički rad u nekim jedinicama iznesu svoje stavove o efikasnosti primene preventivnih mera u borbi protiv povređivanja.

Povrede su oštećenja organizma nastala usled nesrećnog, nepredviđenog događaja. One se, najčešće, ne dešavaju slučajno, već su prouzrokovane određenim zakonitostima.

Prema načinu nastajanja povrede mogu biti: mehaničke, termičke, hemijske, električne, davljenja, ugušenja i slično.

Mehaničke povrede se javljaju u obliku raznih posekotina, prostrelnih i ustrelnih rana, uboda, nagnječenja nekih delova tela, preloma kostiju, kontuzije tela i slično. One se mogu usložiti raznim infekcijama, a nanose se raznim oštrim ili tupim predmetima.

Termičke povrede nastaju dejstvom visokih ili niskih temperatura. Od visokih temperatura nastaju opekotine. Pri eksplozijama opekotine su obično kombinovane mehaničkim povredama. Vrlo niske temperature, posebno ako duže deluju, mogu da uzrokuju smrzavanje pojedinih delova tela, pa i smrt.

Hemijske povrede najčešće nastaju usled delovanja jakih kiselina, alkalnih materija i otrova.

Električne povrede javljaju se dejstvom jake električne struje. Intenzitet povreda zavisi od napona i vrste električne struje (jednosmerna, naizmenična), od vremena njenog delovanja, od zdravstvenog stanja unesrećenog, kao i od toga kroz koji deo tela prođe struja.

Ugušenja prouzrokuju visoke koncentracije ugljen-monoksida i ugljen-dioksida u vazduhu, razni dimovi i pare.

Davljenja se dešavaju pri radu i izvođenju vežbi na vodi i pod vodom.

U savremenim oružanim snagama postoji veliki broj dužnosti. U toku drugog svetskog rata u armijama ratujućih strana zabeleženo je oko 800 raznih dužnosti.¹ Danas, razvojem savremene tehnike i tehnologije, sigurno ih ima i više. To stvara i brojne mogućnosti da vojnik doživi povredu na dužnosti i van nje.

Vojnici se, najčešće, povređuju na obuci, u saobraćaju, pri raznim fizičkim radovima, prilikom izvršavanja zadataka na obezbeđenju jedinica i objekata, održavanju tehnike, pri sportskim aktivnostima, radovima u radionicama, i slično.

Obuka, ako nije besprekorno organizovana, predstavlja potencijalni izvor povređivanja. To tim pre što obuka savremenih oružanih

¹ Dr Milanko Jovičević, *Problemi mentalne higijene i opštenarodna odbrana*, Institut za stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih radnika, Beograd 1976, str. 151.

snaga mora da bude što više prilagođena ratnim uslovima. Na obuci, vojnici moraju da steknu potrebna znanja, veštine i psihofizička svojstva koja će im osigurati da potpuno odgovore dužnostima čak i u najsloženijoj borbenoj situaciji.

Neke analize ukazuju da se u pešadijskim jedinicama povrede najčešće događaju prilikom izvođenja gađanja streljačkim naoružanjem. Povrede na gađanjima, po pravilu, su rezultat slabih stručnih i psiholoških priprema, kao i neorganizovanog rada i nediscipline na strelištu. Najčešće se na tim gađanjima zaboravlja metak u pojedinim oruđima do čijeg opaljenja dolazi onda kada se to najmanje očekuje. Posledica takvih propusta često su teške telesne povrede i pogibije vojnika.

Veoma su opasni ti propusti i na gađanjima ručnim odbrambenim bombama koje se aktiviraju na udar. Kratko vreme koje je predviđeno za bacanje bombe od trenutka aktiviranja inicijalne kapisle do eksplozije, iziskuje solidnu psihološku pripremu vojnika, a od rukovalaca gađanja veliku spretnost u slučaju da vojnik, i pored svih preduzetih mera, ispusti aktiviranu bombu.

U artiljerijskim jedinicama najčešće dolazi do povreda sluha od eksplozije i detonacije. U tim jedinicama događaju se i mehaničke povrede koje nastaju usled udara raznih delova oruđa u tela poslužilaca, kako na gađanjima tako i u ostalim situacijama prilikom izvođenja obuke.

Izvođenje obuke u oklopnim i mehanizovanim jedinicama praćeno je posebnim psihofizičkim opterećenjima ljudstva. Prilikom upravljanja tenkovima ili transporterima, osobito na manevarskom i teže prohodnom zemljištu, dolazi do udara na oklopna vozila što se prenosi i na posadu. Isto tako, ubacivanje granata u cevi oruđa u ograničenom prostoru vozila u pokretu je težak posao, pored ostalog i zbog zagađenja vazduha od barutnih gasova i gasova koji se oslobađaju sagorevanjem pogonskog goriva. Zagađenost vazduha izaziva brzi zamor i razne smetnje kod članova posade.

Buka motora oklopnog vozila veoma nepovoljno utiče na posadu i pospešuje zamor.

U inženjerijskim jedinicama posebnu opasnost predstavlja rad sa eksplozivom. Zbog velike osetljivosti pojedinih eksploziva na toplotu i udare, nepažljivo rukovanje može da dovede do neželjenih eksplozija sa teškim posledicama.

Vojnička obuka podrazumeva i izradu objekata na terenu, mostova, puteva i slično. Za tu vrstu obuke upotrebljavaju se savremene mašine koje od rukovalaca iziskuju solidnu tehničku obučenost. Pro-

pusti i nepravilnosti u rukovanju tim mašinama često se završavaju povredama.

Saobraćaj takođe predstavlja veliki izvor povređivanja.² U našoj armiji samo tokom jedne godine osposobi se veliki broj vojnika za upravljanje motornim vozilima. Ti vojnici, najčešće, upravljaju glomaznim teretnim vozilima, a ako je reč o veoma mladim ljudima, njihova iskustva u vožnji su relativno mala. Svaka neispravnost vozila znatno povećava mogućnost rizika. Trenutna psihološka nesređenost, slabija obučenost, trenutna nesposobnost, zamor, nepridržavanje propisa, alkohol i sl., takođe veoma ugrožavaju bezbednost saobraćaja i povećavaju mogućnost povređivanja.

Obavljanje stražarske, patrolne i druge slične službe, isto tako je potencijalni izvor povređivanja. Vojnici te službe obavljaju naoružani i snabdeveni bojevom municijom, što samo po sebi upućuje na mogući rizik od povređivanja, naročito ako se oružjem nepravilno rukuje i ako se nepropisno čuva municija.

I sportske aktivnosti mogu biti izvor povređivanja u Armiji. Povećanju broja povređenih osobito pogoduju loša organizacija, nedovoljna kontrola, nedostatak materijalnih sredstava, rekvizita i poligona za izvođenje sportskih aktivnosti. O tome svedoči primer vojnika N. S. On je izašao u popodnevnom časovima na rukometno igralište s namerom da posmatra predstojeću utakmicu. Našavši se pored gola zaželeo je da napravi nekoliko zgibova. Skočio je i uhvatio se za horizontalnu metalnu cev gola. Ali, kako držači koji osiguravaju metalnu cev nisu bili pričvršćeni — cela ta naprava se srušila, a vojnik je pri tom pao i temenom udario u asfaltnu podlogu igrališta. Vojnikove povrede su bile smrtonosne.

Uzroci povređivanja

Uzrok povrede čine mnogi faktori, a možemo ih naći u samom čoveku, u prilikama u kojima on živi i radi pa i u samoj radnoj okolini.³ Nastanak svake povrede posledica je više uzroka. Međutim, osnovni uzroci povreda su u samom čoveku, što pokazuju i ispiti-

² U toku 1982. godine u našoj zemlji dogodilo se 46.000 saobraćajnih nesreća u kojima je živote izgubilo 4.888 lica, dok je 62.400 teže povređeno. Zadržnice osiguranja isplatile su na ime štete oko 13 milijardi dinara, ne računajući štete koje padaju na teret onih koji su ih počinili. Mandatno je kažnjeno dva miliona vozača, a protiv 500.000 podneta je prijava za prekršaje. Kontrolom saobraćajnih vozila utvrđen je visok procenat neispravnih vozila, a mnogi putevi su dotrajali.

³ Dr Olga Maček, *Medicina rada*, »Medicinska knjiga«, Beograd, Zagreb 1966, str. 771.

vanja sprovedena u raznim zemljama sveta. Stoga da bismo se uspešno suprotstavili pojavi povređivanja moramo u prvom redu, imati na umu ličnost čoveka, njegovu strukturu, osobine ličnosti, sposobnosti, profesionalnu osposobljenost i psihofiziološka stanja organizma kao što su: zamor, alkoholizam i razna somatska i duševna oboljenja.

Iz oblasti strukture ličnosti i u nauci poseban značaj pridaje se odnosu intelektualnih sposobnosti i povređivanja. Većina autora koji se bave tom problematikom smatra da su osobe sa intelektualnim sposobnostima ispod proseka više sklone povredama. Danas je najzastupljenije gledište, a čini se da je i najispravnije, koje govori o tome da intelektualne sposobnosti čini više faktora od kojih neki pretežno odgovaraju za apstraktno a drugi za konkretno mišljenje, što ne smemo zaboraviti prilikom određivanja ljudi za neki rad. Kada je reč o čoveku kod koga dolaze više do izražaja faktori koji omogućavaju apstraktno mišljenje, takvog čoveka nije poželjno određivati za obavljanje poslova koji su vezani za rukovanje tehnikom i obratno.

Od drugih sposobnosti iz oblasti strukture ličnosti svakako da psihomotorne sposobnosti predstavljaju važan faktor sigurnosti na poslu. Te sposobnosti dolaze do izražaja u raznim pokretima, spretnosti i brzini reagovanja prilikom obavljanja određenih dužnosti. Istraživanja u toj oblasti pokazala su da osobe kojima nedostaju takve osobine u različitim situacijama imaju više povreda u poređenju s onima kod kojih su te sposobnosti izraženije.

Razvijenost senzomotornih sposobnosti, naročito funkcije vida i sluha, takođe imaju veliki uticaj na povređivanje. Istraživanja su pokazala da osobe koje imaju normalan vid i sluh doživljavaju mnogo manje povreda od onih koje imaju određene mane. U oružanim snagama postoje dužnosti čije obavljanje zahteva besprekoran vid i sluh, kao što su dužnosti vozača, radio-telegrafista, pilota i slično, što se mora imati u vidu u izboru ljudi za njihovo obavljanje.

Poseban aspekt proučavanja ličnosti u vezi s povredama čini motivacija i stav prema radu. Nemotivisane osobe pokazuju veću sklonost ka povredama od motivisanih. Jer, motivi pokreću ličnost u akciju kao primarne biološke ili sekundarne sociološke pokretačke snage. Ličnost koja ima mogućnosti da zadovolji svoje biološke ili stečene psihološko-socijalne motive, u manjoj meri će reagovati psihoneurotskim oblicima ponašanja i svakako će imati manje sklonosti povređivanju od ličnosti koja nema takve osobine.

U neprekidnom nastojanju da se podigne stepen motivisanosti pripadnika naših oružanih snaga za obavljanje određenih dužnosti,

primenjuju se različiti oblici stimulisanja, kao što su: pohvale, nagrade i slično. Ti oblici pozitivno utiču na zadovoljavanje potrebe sigurnosti i samopotvrđivanja vlastitih vrednosti vojnika.

Određena korelacija postoji i između osobina ličnosti i povređivanja. O tome govori i činjenica da se češće povređuju ličnosti sa patološkim osobinama, neurološkim i psihopatskim crtama u svojoj strukturi, odnosno oni vojnici koji na sebe skreću pažnju raznim ispadima, netolerantnošću, agresivnim držanjem, izazivanjem konflikata, težim prilagođavanjem na vojničke uslove života i rada, i slično.

Naročitu pažnju valja posvetiti profesionalnoj osposobljenosti, uvežbanosti i iskustvu za obavljanje dužnosti jer oni imaju ogroman značaj za sigurnost na poslu. Vojnici koji nisu osposobljeni za obavljanje svojih dužnosti pokazuju manje sigurnosti u radu i češće se povređuju.

Razne bolesti, zamor, starost i druga psihofiziološka stanja organizma, takođe su u vezi sa mogućnošću povređivanja. Kad je reč o zamoru, koji je čest pratilac svakog fizičkog i umnog rada, treba reći da on izrazito štetno deluje na psihološke funkcije, smanjuje pažnju i koncentraciju čoveka na radu i dovodi ga u situaciju da radi neprecizno i čini pogreške koje se često završavaju povredama. Što se uzrasta tiče, uočeno je da se mladi ljudi češće povređuju od starijih. Dokazano je da mladi ljudi posvećuju manje pažnje opasnostima od povreda nego starije osobe. Tu su, značajni i obučenost i iskustvo za obavljanje radnih zadataka, koje je kod mlađih ljudi, u najvećem broju slučajeva, manje nego u starijih.

Alkohol je negativni faktor sigurnosti na radu. On je naročito čest uzročnik povređivanja u onim profesionalnim aktivnostima u kojima postoji visok rizik opasnosti, gde se traži skladnije ponašanje i angažovanje više psiholoških i psihosomatskih funkcija. To su, pre svega, poslovi u saobraćaju, na letenju, u raznim radionicama, u sportu i prilikom obavljanja mnogih drugih dužnosti u oružanim snagama.

Ispitivanja su, na primer, pokazala da i mala količina alkohola u krvi kod vozača deluje negativno, pa je sigurnost upravljanja motornim vozilom bitno manja. Pri tome je dobro poznato da i procenat alkohola do 0,5 odsto (koji je po sadašnjim propisima dopušten) može izazvati veoma neželjene posledice.

Slaba organizacija rada ili takva organizacija u kojoj su mogući veći propusti, znatno povećava mogućnost da dođe do povreda. Posledica loše organizacije rada često je brzo zamaranje ljudi, a ono.

opet, smanjuje brzinu i tačnost izvođenja određenih radnji, osobito koordinaciju pokreta i neophodnu pažnju. Tada obično dolazi do pogrešaka koje izazivaju kvarenje opreme i materijala, a često i povređivanje ljudi. Loša organizacija rada najčešće uzrokuje neodgovoran odnos vojnika prema postavljenim zadacima, što je obično praćeno pojavom povreda vojne discipline, aljkavošću, nemarnošću i nepažnjom. A to su gotovo redovni pratioci povređivanja ljudi. Iz svega toga sledi zaključak: organizacija rada uveliko može da utiče na nastanak povreda, ako celi proces obuke, ili proces rada na sportskim vežbalištima, u radionicama, kuhinjama i sl., ne čini planski osmišljenu i skladnu celinu.

Povrede mogu nastati i iz nekih drugih, naoko nevažnih razloga, kao što su: loši međuljudski odnosi, hladan i grub odnos pretpostavljenih starešina prema vojnicima. Takvi odnosi izazivaju kod vojnika nezadovoljstvo, nepoverenje, usamljuju ih i čine nezadovoljnim, često rasejanim. I obratno, dobri odnosi među vojnicima, stvaraju vedro raspoloženje, razvijaju drugarstvo i uzajamno poverenje što sve uveliko doprinosi sigurnosti u radu.

Sredina u kojoj je vojnik živeo i radio u građanstvu takođe može uticati na pojavu povređivanja. Lične brige, konflikti u porodici, loše materijalno stanje i slično dekoncentrišu vojnika i povećavaju rizik da doživi povredu.

Na pojavu povređivanja utiču i faktori radne okoline. Neispravna električna instalacija, nezaštićenost raznih pokretnih delova i strojeva, nepropisno čuvanje kiseline u akumulatorima, nepravilna rasveta, jaka buka, nered na radnim stolovima u ostalim prostorijama, nečistoća kasarnskog kruga i sl., mogu dovesti do povređivanja ljudi.

Prevenција povređivanja

Prevenција povređivanja u JNA predmet je posebnog interesovanja starešina, komandi jedinica i pripadnika sanitetske službe. U nastojanjima da se pronađu najefikasnije mere prevencije uvek se ima u vidu činjenica da je ona od izvanrednog značaja za jačanje borbene gotovosti JNA, kao i to da briga za zaštitu života i zdravlja pripadnika Armije nije i ne bi smela biti poseban sektor delovanja, već sastavni deo ukupnih napora u jačanju reda, discipline i međuljudskih odnosa, odnosno ukupne borbe za stalno jačanje moralno-političkog stanja u JNA. Reči druga Tita da najveću dragocenost naše armije predstavljaju njeni ljudi i da se njima mora poklanjati

glavna i prvenstvena pažnja, kako u miru, tako i u ratu, svuda i u svim prilikama, bile su i ostaju osnovni putokaz za delovanje starešina JNA.

Prevenција kao bitan element u sprečavanju povreda ne može se uspešno sprovesti samo pripisivanjem zakonskih i pravilskih normi i obezbeđenjem higijensko-tehničke zaštite na radu, već je, pre svega, neophodno izgraditi pravilan stav prema radu, disciplinovanost ponašanje i odgovoran odnos svih pripadnika Armije prema svojim obavezama.

Na osnovu stečenih iskustava smatra se da su osnovne metode prevencije povređivanja sledeće: profesionalna orijentacija, profesionalna selekcija i klasifikacija, zdravstvena zaštita, premeštanje na nova radna mesta i dužnosti, profesionalni trening, vaspitanje starešina i vojnika, socijalni rad, pravilna organizacija rada, tehnička zaštita, kontrola, različiti oblici stimulisanja i evidencija povreda.

Profesionalna orijentacija obuhvata određeni sistem mera i postupaka koji se primenjuju kod upućivanja ljudi pri izboru zvanja i zanimanja, s ciljem da u što većoj meri bude zadovoljen princip — pravom čoveku pravo zanimanje. Da bi se profesionalna orijentacija valjano sprovela, osobe nad kojima se ona vrši treba da prođu određeni sistem pregleda koji se sastoji od kompletnog sistematskog medicinskog pregleda, sa primenom određenih testova za ispitivanje pojedinih funkcija, organa i organiskih sistema. Medicinskim pregledima se selekcionišu osobe sa raznim organskim i psihičkim manama koje ih čine sklonim povredama. Uz medicinski pregled dolazi i psihološko testiranje i ispitivanje sposobnosti pomoću raznih drugih tehnika.

Personalna selekcija ostvaruje se odabiranjem kandidata koji mogu udovoljiti zahtevima određenog radnog (formacijskog) mesta. Cilj selekcije je da se odaberu najspособniji kandidati. Personalna klasifikacija je odlučivanje o tome koji posao treba dati kojem kandidatu kada imamo dve ili više kategorije posla (radnih mesta), a jednak broj kandidata i praznih mesta.⁴

Osnovni preduslov za provođenje ove metode i profesionalne orijentacije je prethodna analiza radnih (formacijskih) mesta. Cilj analize radnih mesta treba da bude upoznavanje svih njihovih karakteristika, kako fizičkih, tako i psihofizioloških. Ona treba da omogućiti upoređivanje osobina koje radna (formacijska) mesta traže sa osobinama koje radnici (vojnici, starešine) poseduju. Analizu radnih

⁴ Ranko Popović, *Uvod u vojnu psihologiju*, VIZ, Beograd 1975, str. 178. i 179.

mesta vrše komande jedinica-ustanova, lekari, inženjeri i drugi stručnjaci (zavisno od radnih mesta), a po potrebi i psiholozi. Oni analiziraju svaku fazu radnog procesa, od početka, obuhvativši svaki pokret čoveka, nastojeći pri tom da registruju svaku potencijalnu opasnost koja može izazvati nesreću.

Drugi, takođe značajan preduslov za uspešnu primenu ovih metoda, postiže sa ispitivanjem i merenjem individualnih osobina kandidata (uzrast, bračno stanje, mesto rođenja i boravka, socijalno poreklo, nacionalna pripadnost, maternji jezik, znanja, veštine, sposobnosti i osobine ličnosti u užem smislu),⁵ s osnovnim zadatkom da se pronađu i odaberu kandidati koji će najbolje odgovarati zahtevima koje postavljaju pojedina radna mesta sa aspekta prevencije povreda. Na osnovu analize rezultata individualnih osobina kandidata vrši se njihovo međusobno upoređivanje, izbor i raspored na odgovarajuća formacijska (radna) mesta.

Različite bolesti kod ljudi mogu usloviti sklonost povređivanju. Zbog toga, zdravstvena zaštita kao metoda prevencije kod povređivanja zauzima značajno mesto. Cilj ove metode je da se primenom savremenih terapijskih i rehabilitacionih metoda sačuva mentalno zdravlje i fizička kondicija ljudi, kao i da se povređeni što pre osposobe za normalno obavljanje radnih zadataka na ranijem ili novom radnom mestu, odnosno da im se odrede takva radna mesta na kojima ne bi bili izloženi novim povredama.

Posebnu pažnju valja posvetiti mladim ljudima posle povređivanja. Kod njih postoji psihički plasticitet koji im olakšava da se prilagođavaju novim uslovima, što treba koristiti za formiranje odgovarajućih osobina i radnih navika. To će tim mladim ljudima omogućiti da se skladno ponašaju na radnom mestu, a samim tim i da smanje opasnost od povređivanja.

Premeštanje na novo radno mesto (dužnost) kao metoda borbe protiv traumatizma primenjuje se kada se radnik na jednom radnom mestu povređuje više puta, pa se nakon sprovedene analize ustanovi da to radno mesto ne odgovara njegovim psihofizičkim osobinama. U tom slučaju treba pronaći drugo radno mesto (dužnost) koje će mu odgovarati. Da bi ova metoda bila efikasna, svakako treba da se sprovede temeljita analiza uzroka povređivanja radnika na ranijem radnom mestu i da se na osnovu dobijenih zaključaka iz te analize pronađe novo radno mesto koje će mu najbolje odgovarati.

Obuka pripadnika JNA, posebno obuka u rukovanju borbenom tehnikom i oruđima, jeste veoma složena. Pripadnici Armije obuča-

⁵ Isto, str. 189.

vaju se u rukovanju, počev od puške, koja je u današnje vreme jedno od jednostavnijih oruđa, do supersoničnog aviona koji predstavlja jedno od vrhunskih dela tehnike uopšte, pa i vojne tehnike. Jasno je da proces ovladavanja tako raznovrsnom tehnikom ne može biti jednostavan sa aspekta zaštite života i zdravlja pripadnika Armije. Efikasnost i bezbednost u rukovanju borbenom tehnikom i oruđima može se ostvariti racionalnim treningom kojim se na najekonomičniji način stiču znanja i veštine u rukovanju tom tehnikom i oruđima. Taj trening se sprovodi na radnim mestima (tačkama), individualno ili grupno pod stručnim rukovodstvom starešina-nastavnika. Od izvanrednog značaja za uspešno sprovođenje treninga je demonstriranje i objašnjenje radnji. Ono se sastoji od pravilnog izvođenja pojedinih radnji i postupaka ili delova radnji koje se uvežbavaju. Pravilna demonstracija svake radnje zahteva prethodnu besprekornu uvežbanost starešina.

Nakon demonstriranja i objašnjenja radnje vojnici sami treba da pokušaju da urade radnju (vežbu) onako kako im je demonstrirao njihov starešina (nastavnik). Uloga starešine u toj fazi treninga je da ispravlja, pokazuje i vodi. Vojnicima koji sporije usvajaju nova znanja (veštine) treba više pomoći. Prilikom pružanja pomoći vojnicima koji slabije shvataju nastavnik ne treba da preteruje, jer preterano pomaganje može učiniti vojnika (slušaoca) nesamostalnim.

Poslednja faza treninga je ponavljanje. Cilj ponavljanja je da se dužom samoaktivnošću stekne koordinacija pokreta i potrebna brzina izvođenja radnji. Ono nije vremenom ograničeno. I onda kada je neka veština potpuno savladana, tako da se daljim vežbanjem ne postiže vidan napredak, ponavljanje treba nastaviti ako za to postoje mogućnosti, jer doprinosi većoj stabilnosti stečene veštine i smanjuje opasnost od povređivanja. Za vreme treninga, posebno u situacijama kada se napor i brzina aktivnosti ne mogu u potpunosti regulisati, treba ograničiti trajanje vežbi. Vežbu treba uvek prekinuti kada se pojave prvi znaci umora, jer negativno deluje na nervni sistem i mišiće, smanjuje koncentraciju i sposobnost koordinacije pokreta, što dovodi do suvišnih i pogrešnih pokreta i radnji koje često mogu imati neželjeni završetak.

Vaspitanje starešina (nastavnika) i vojnika (slušalaca) zauzima značajno mesto u sistemu mera koje se primenjuju radi prevencije traumatizma. U tom okviru, od izuzetne važnosti je zdravstveno vaspitanje, profesionalno obrazovanje, opštetehničko obrazovanje i kulturno uzdizanje pripadnika Armije. Vaspitnim radom treba postići da pripadnici Armije sagledaju sve opasnosti koje ih vrebaju prilikom izvršavanja određenih zadataka, da shvate potrebu i značaj or-

ganizovanog i disciplinovanog rada za bezbednost njihovog života i zdravlja, kao i da se osposobe za sprovođenje mera higijensko-tehničke zaštite.

Dobra socijalna atmosfera u vojničkom (radnom) kolektivu uveliko smanjuje stepen opasnosti od povređivanja. U stvaranju te atmosfere u kolektivima veliku ulogu imaju starešine u jedinicama i ustanovama, kao neposredni nosioci vaspitno-obrazovnog i idejno-političkog rada. Ako u vojničkom kolektivu vladaju zdravi međuljudski odnosi među vojnicima i između vojnika i starešina, vojnici će bez ustručavanja tražiti pomoć od svojih drugova i pretpostavljenih starešina za rešavanje problema. Ukazana pomoć drugova i starešina u rešavanju tih teškoća ima izuzetan značaj i sa stanovišta prevencije povređivanja.

Već iz onoga što je rečeno može se zaključiti da je pravilna organizacija obuke i rada jedna od najznačajnijih metoda prevencije. Pri tome treba imati u vidu da je osnovni cilj organizacije obuke i rada — postizanje maksimalnog učinka uz očuvanje zdravstvene sposobnosti ljudi, što pretpostavlja i preduzimanje svih mera radi sprečavanja povreda.

Sa organizacijom rada, kao metodom prevencije povređivanja, neposredno je povezana i kontrola. Kontrola je, sem ostalog, u funkciji doslednog sprovođenja planirane organizacije rada, a samim tim i sprečavanja povređivanja i drugih negativnih pojava. Da bi se to postiglo, kontrola treba da bude svestrana i potpuna. Takva kontrola može se sprovesti samo neposrednim angažovanjem starešina jedinica i komandi, kako u izvođenju obuke, tako i u izvođenju ostalih radova u jedinicama i ustanovama. Prisustvo starešina na obuci i njihov autoritativan stav i lični primer ima veliki značaj za suzbijanje povređivanja.

Higijensko-tehnička zaštita, kao metod prevencije povređivanja zauzima veoma važno mesto. O tome svedoči činjenica da je, ne tako davno, smatrana osnovnim metodom zaštite čoveka na radu. I danas postoje shvatanja koja govore da ako se ostvare povoljni higijensko-tehnički uslovi za rad ne može doći do povreda.

Osnovni cilj higijensko-tehničke zaštite je zaštita čoveka na radnom mestu. Ona se može postići zaštitom strojeva, uređaja i alata, zaštitom koja se odnosi na faktore radne okoline i neposrednom zaštitom čoveka primenom ličnih zaštitnih sredstava. Kod mašina (oruđa) osnovno je sprovesti zaštitu onih njihovih delova koji su u pokretu. To se postiže postavljanjem zaštitnih ograda, poklopaca, pregrada i slično, postavljanjem naprava za automatsko opsluživanje mašine, naprava

i uređaja koji prekidaju rad mašine kad ruka radnika dođe u opasnu zonu, kontrolnih uređaja za čitanje na daljini i slično.

Što se tiče zaštite koja se odnosi na faktore radne okoline osnovno je da se obezbedi zaštita ljudi od povreda pri rukovanju alatima koji imaju oštre (hrapave) površine, zatim da se zaštite od električne struje, od padova, opekotina, trovanja i slično. Stoga je neophodno izolirati neizolirane električne sprovodnike, ograditi i termički izolirati pregrejane delove mašine i peći, obezbediti provetravanje prostorija u kojima se radi sa otrovnim i isparljivim tečnostima, otrovnim gasovima i slično, obezbediti dobro osvetljavanje radnih prostorija, kao i sprovesti druge zaštitne mere zavisno od radne okoline.

Upotreba ličnih zaštitnih sredstava (zaštitnih maski, zaštitnih rukavica, kombinezona, čizama, naočara i slično), ima veoma veliki značaj u okviru mera tehničke zaštite. Da bi se postigla efikasnost upotrebe tih sredstava u prevenciji povređivanja, pre svega, treba pravilno izabrati sredstva i pravilno ih upotrebljavati. U tome velikom ulogu imaju neposredne starešine, jer treba da pomognu svojim vojnicima (radnicima) da odaberu odgovarajuća zaštitna sredstva i da neposrednom kontrolom obezbede njihovu pravilnu upotrebu.

Stimulisanje kao metod borbe protiv povređivanja u znatnoj meri može da utiče na njegovo smanjivanje. Njima se razvija interes za rad i obuku, razvija se inicijativa potčinjenih i povećava stepen sigurnosti u toku rada. Pri tome treba voditi računa o tome da se ne preteruje u primeni nagrada, pohvala i drugih motivacionih sredstava, jer će ona tom slučaju izgubiti svoje dejstvo. Pored toga, pri izboru tih sredstava voditi računa o tipu ličnosti na koju se ona primenjuju i o njenom odnosu prema radu uopšte. Kada je reč o vojnicima koji nisu naročito spretni, koji teže shvataju i slično, treba ih pohvaliti posle svakog manjeg uspeha. Naprotiv, pri pohvaljivanju preterano samopouzdanih, samouverenih i samosvesnih vojnika treba biti oprezniji, jer česte pohvale mogle bi još više potencirati samouverenost, a to dalje vodi do neopreznog ponašanja u obuci i radu a samim tim i do povređivanja.

Što se kažnjavanja tiče, valja ga izbegavati, posebno kad su u pitanju veoma osetljive ličnosti, jer se time može postići suprotan efekat od željenog. Izrazito savesne i marljive vojnike ne treba kažnjavati ako jednom načine manju grešku. Uvek je bolje porazgovarati s ljudima i posavetovati ih. Pri tome nipošto ne treba upotrebljavati pogrdne i uvredljive reči. Ako se kritikuje ličnost onda se vređa ponos, vojnik se obeshrabruje, gubi volju i počinje da misli da je zaista nesposoban, nespretan itd. S druge strane, kritikom radnje

ili postupka izbegava se kritika ličnosti, jača međusobno poverenje starešina i vojnika i oni motivišu da sledeću radnju izvrše bolje i spretnije.⁶

Da bi se bolje sagledalo kako, zašto, gde i u koje vreme dolazi do povreda, i da bi se na osnovu toga mogle preduzeti najefikasnije mere prevencije, neophodna je tačna evidencija povreda. Nedostatak takve evidencije izaziva ozbiljne teškoće u proučavanju pojave o kojoj je reč. Da bi se te teškoće otklonile, povrede treba evidentirati odmah, čim se dogode, sa što više podataka o okolnostima slučaja i o ličnosti povređenog. Time će se postići tačna evidencija povreda, brže iznalaženje i preduzimanje efikasnih mera prevencije.

⁶ Dr Tomislav Kronja, *Mentalna higijena u vojsci*, Institut za vojnomedicinsku dokumentaciju, Beograd 1964, str. 158.